

УДК 343.1:37.01:159.92

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.2.4>**Віталій ОСМОЛЯН**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
don.sahalin@meta.ua

ORCID: 0000-0002-9389-5581

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВА СПЕЦИФІКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНИМИ

У статті автором викладаються правові основи та перспективи розвитку кримінального процесуального права в світлі правової реформи в Україні. Розглядається процесуально-правова та психолого-педагогічна особливість проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітньою особою. Обґрунтовується необхідність ефективної співпраці працівників досудового розслідування та суду для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального процесу, дотримання загальних засад кримінального провадження та покращення інноваційної політики України загалом. Сформовані та наведені пропозиції щодо покращення тактики та методики проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітнього у кримінальному процесі України. Автором наданий на розгляд науково-практичному загалу власний (авторський) перелік розроблених питань, які в обов'язковому порядку потребують свого з'ясування під час розслідування кримінальної справи. На обговорення теоретиків та практиків представлений алгоритм можливої взаємодії слідчих (детективів) та інших правоохоронних підрозділів під час планування та реалізації процесуальних заходів, які направлені на збирання та дослідження доказової бази щодо причетності неповнолітньої особи до вчинення кримінального правопорушення. Розкривається значення цих новел в системі права, криміналістики та кримінального процесу у цілому, а також їх місце у сучасній педагогіці та психології. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм діючого законодавства у практичній діяльності слідчого (детектива) та педагога (психолога), які приймають участь у ювенальному кримінальному процесі. Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права, психологів та педагогів.

Ключові слова: детектив, дитина, неповнолітній, слідчий, суд, суддя, кримінальний процес, кримінальне провадження, педагог, психолог.

Vitaliy Osmolian. PROCEDURAL AND LEGAL SPECIFICITY OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY MINORS

In the article, the author describes the legal foundations and prospects for the development of criminal procedural law in the light of the legal reform in Ukraine. The procedural-legal and psychological-pedagogical feature of conducting investigative (search) actions during the investigation of criminal offenses committed by a minor is considered. The need for effective cooperation of pre-trial investigation workers and the court for the qualitative and objective performance of the tasks of the criminal process, compliance with the general principles of criminal proceedings and improvement of the innovative policy of Ukraine in general is substantiated. Proposals for improving the tactics and methods of conducting investigative (search) actions with the participation of a minor in the criminal process of Ukraine have been formulated and given. The author has provided the scientific and practical public with his own (author's) list of developed issues that must be clarified during the investigation of a criminal case. An algorithm for the possible interaction of investigators (detectives) and other law enforcement units during the planning and implementation of procedural measures aimed at gathering and researching the evidence base regarding the involvement of a minor in a criminal offense is presented for the discussion of theorists and practitioners. The importance of these novels in the system of law, criminology and criminal process as a whole, as well as their place in modern pedagogy and psychology, is revealed. Conclusions were made and recommendations were given regarding the coordinated application of the norms of the current legislation in the practical activities of the investigator (detective) and the teacher (psychologist), who take part in the juvenile criminal process. Attention was drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists in the field of substantive and procedural law, psychology and pedagogy.

Key words: detective, child, minor, investigator, court, judge, criminal process, criminal proceeding, teacher, psychologist.

Постановка проблеми. Генеза всесвітньої мережі Інтернет, як наслідок – великі темпи інформатизації і комп'ютеризації суспільства, втілення у повсякденне життя гаджетів – невеликих пристроїв, призначених для полегшення та покращення життя людей [1], призводять до «прискорення»

процесу дорослішання дітей, акселерації молодого покоління та, як один з негативних факторів, збільшення дитячої злочинності чи причетності дитини до кримінального правопорушення (у якості свідка, очевидця, потерпілої особи). У Загальній Декларації прав людини – Резолюції 217 А (III) Генераль-

ної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, в статтях 7–8, вказано, що всі люди рівні перед законом та мають право, без будь-якої відмінності, на рівний захист закону. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації, яка порушує діючу Декларацію, від будь-якого підбурювання до такої дискримінації. А також: «Кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, які надані їй конституцією чи законом» [4]. Діти в умовах війни Росії проти України потребують особливого процесуально-правового захисту, що передбачено у нормах Конституції України [6]. Окрім того, необхідність у такому особливому захисті дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року [3] і Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року [2], та визнана в Загальній декларації прав людини [4], в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (зокрема, в статтях 23 і 24) [9], в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема, в статті 10) [10], а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей [5]. Беручи до уваги, що у Декларації прав дитини зазначено: «Дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [2] – все це вимагає від правознавців, криміналістів і законодавців усіх країн розробки та застосування нових криміналістичних та психолого-педагогічних методів проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітньої особи, для подальшого легітимного використання отриманої інформації, а також з метою проведення якісного розслідування, встановлення і притягнення винних осіб до відповідальності з мінімальним впливом на уразливу психіку дитини.

Проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього учасника кримінального процесу виступає специфічним явищем судово-слідчої діяльності. Саме ця специфіка вимагає від судових та правоохоронних органів, криміналістів покращення вже існуючих, розробку та застосування нових криміналістичних способів і психолого-педагогічних методів проведення розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми, з метою отримання найбільш достовірної і правдивої інформації без якого-

небудь протиправного чи шкідливого впливу на психіку дитини.

Це покладає особливу відповідальність на правоохоронні органи по проведенню якісних слідчих дій, а як наслідок – легітимного досудового і судового розслідування кримінальних правопорушень, повного та об'єктивного збору доказової бази, що не уявляється за можливе без суворого дотримання процедури законності та врахування вікових характеристики дитини. В цьому і полягає актуальність проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз [1–12] показав, що вчені, теоретики та практики неодноразово досліджували діяльність правоохоронних органів по збиранню доказової бази шляхом проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітніх осіб та здійснення психолого-педагогічних заходів на цьому напрямку в цілому та її окремі аспекти зокрема. Проте розгляд та дослідження процесуально-правової специфіки розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми, з позиції головної процесуальної складової формування доказової бази у кримінальному провадженні вимагає свого детального дослідження та аналізу.

Формулювання мети статті. Метою статті є на підставі проведеного теоретичного аналізу та власного практичного досвіду розглянути процесуально-правову специфіку розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми, дослідити психолого-педагогічні питання нових можливостей виявлення та збирання доказової бази шляхом проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітнього учасника кримінального процесу (дитини), а також обґрунтувати необхідність ефективної співпраці робітників слідчих органів, прокуратури, суду та криміналістів для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження України, а також покращення інноваційної політики держави взагалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Справи про кримінальні правопорушення неповнолітніх мають суттєву специфіку. Вона проявляється як у обставинах самого діяння (мотив, спосіб скоєння і приховування кримінального правопорушення, наступні дії), так й у поведінці неповнолітнього у процесі слідства. Значні особливості властиві колу доказової бази у цих провадженнях, а також способам збирання та перевірки деяких доказів. Необхідність всебічного дослідження зазначених моментів зумовлює спеціальний розгляд особливостей розслідування справ

цієї категорії у процесуальному, педагогічному та криміналістичному аспектах.

Специфіка справ про кримінальні правопорушення, які вчинені неповнолітніми, визначається особливостями вікового розвитку підозрюваних (обвинувачених) та значної частини свідків та потерпілих. Тому розгляд питань розслідування проваджень цієї категорії слід вважати аналізом зазначених особливостей.

Вказаному етапу вікового розвитку притаманні, зокрема:

- недостатність життєвого досвіду;
- схильність до наслідування;
- прагнення затвердити та показати самостійність, дорослість;
- прагнення затвердити повагу до себе в середовищі, в якому зростає підліток;
- незавершеність розвитку системи навичок спеціальної поведінки і в цьому зв'язку ситуативність (підпорядкування обстановці, що складається) багатьох вчинків.

Зазначені особливості, як і та обставина, що неповнолітні перебувають ще у періоді інтенсивного фізичного і морального розвитку, зумовлюють іноді невміння правильно оцінити деякі явища, недостатній розвиток самокритичності, коливання настрою, емоційності поведінки й реакцій на ті чи інші явища. У випадках суттєвих помилок та недоліків у сімейному, шкільному, виробничому вихованні, організації дозвілля зазначені особливості вікового розвитку полегшують перехід неповнолітнього на шлях правопорушень. Виявляються вони і в самих обставинах підготовки, вчинення, приховування кримінального правопорушення. Підлітковому віку властиві деякі особливості сприйняття, запам'ятовування, відтворення фактичних даних про подію. Також, дещо своєрідне ставлення підлітка до процесуальної ролі підозрюваного, свідка, потерпілого. Його фактична дієздатність під час використання процесуальних прав значною мірою обмежена.

Навіть із цієї короткої характеристики впливу вікових особливостей на обставини вчинення кримінального правопорушення підлітками, з їхньої поведінки у процесі розслідування та формуванні деяких доказів випливають певні особливості:

- кола обставин, що підлягають встановленню у кримінальному судочинстві, та обов'язкових версій;
- конкретних завдань, характеру та доцільної послідовності судово-слідчих дій;
- тактики деяких слідчих (розшукових) дій.

Ряд особливостей розкриття кримінальних правопорушень неповнолітніх та зби-

рання доказів обумовлені тим, що підлітки в силу своїх вікових особливостей більшою мірою перебувають під контролем та спостереженням, менш вільні у пересуванні, реалізації та зберіганні майна. Нарешті, специфіка розслідування пов'язана тут і з наявністю спеціальних процесуальних норм, покликаних забезпечити з урахуванням всієї сукупності вікових особливостей підлітків захист їх прав і законних інтересів як найбільш ефективний порядок розслідування проваджень про них у цілому.

Особливості роботи слідчого (детектива) у справах про кримінальні правопорушення, які вчинені неповнолітніми, пов'язані з тим, що при визначенні кола обставин, що підлягають доказуванню, слід поряд із загальними вимогами статті 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) [7] керуватися ще й вимогами статті 485 КПК України, що, окрім «загально прийнятих» пропонує звернути особливу увагу також і на з'ясування таких обставин:

- вік неповнолітнього, стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності;
- умови життя та виховання дитини;
- ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
- причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення неповнолітнім;
- наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

З урахуванням викладеного, на нашу точку зору, план розслідування кримінального провадження (справи) має поряд із встановленням питання про обставини кримінального правопорушення, про винність підлітка, обтяжливі та пом'якшувальні обставини, про заподіяні збитки тощо, передбачати також необхідність з'ясувати такі питання:

А. Точний вік дитини (згідно чинного законодавства України – це особа віком до 18 років) на момент вчинення кримінального правопорушення (число, місяць, рік народження). Необхідно пам'ятати, що відповідно до юридичної доктрини особа вважається такою, що досягла певного віку на наступну добу після закінчення доби, на яку припадає її народження.

Б. Характеристика батьків (або осіб, які їх замінюють) та інших дорослих членів сім'ї: їх взаємини та ставлення до підлітка, ступінь уваги до виховання підлітка; чи немає об'єктивних обставин, що перешкоджають

здійсненню належного нагляду за дітьми (хвороба, відрядження, зайнятість тощо); чи немає негативного впливу в сім'ї (зловживання алкоголем, аморальна поведінка, скандали, прояв жорстокості тощо); матеріально-побутові умови в сім'ї, наявність у підлітка місця для занять та відпочинку, ставлення до його прохань про придбання речей та надання грошей.

Якщо сім'я неповна, то з'ясовується, через які причини і як давно. Якщо підліток виховується у дитячому будинку, школі-інтернаті, встановлюється, у зв'язку з чим він туди поміщений, а також умови його життя та виховання у навчальному закладі.

При виявленні несприятливих умов життя та виховання підлітка, який вчинив кримінальне правопорушення, з'ясовується, чи були вони відомі школі, фаховому коледжу, комісії у справах неповнолітніх, поліції, і якщо відомі, то чому не було вжито заходів для оздоровлення обстановки.

В. Характеристика найближчого побутового оточення та кола знайомих підлітка. Зокрема, чи немає в оточуючому підлітка середовищі джерел негативних впливів (осіб, які організовують вживання алкогольних напоїв, азартні ігри; осіб, які ведуть «святковий» спосіб життя, або які повернулися з місць позбавлення волі тощо). При виявленні таких джерел з'ясовується, через які причини їх негативний вплив не був своєчасно припинений органами поліції.

Г. Відношення підлітка до навчання (де саме навчається, успішність, поведінка, участь у житті колективу, його відношення до педагогів та товаришів); ставлення до роботи (де і ким працює, як ставиться до своїх обов'язків на роботі, його заробіток, чи подобається спеціальність, чи підвищує кваліфікацію, чи виконує робочі вимоги, чи дисциплінований, чи навчається, чи приймає участь у житті колективу, чи давно працює на даному підприємстві і чи були переходи з одного на інше місце роботи).

Якщо підліток не навчається і не працює, слід з'ясувати, коли і з яких причин він залишив навчання чи роботу. Чи було відомо про це сім'ї, керівництву підприємства чи освітньої установи, громадській організації і чому не було вжито своєчасних і достатніх заходів щодо подальшого влаштування підлітка.

Г. Наявність у минулому фактів вчинення правопорушень зазначеним підлітком (чи перебуває він на обліку у ювенальній поліції, чи розглядалися матеріали про його провини комісією у справах неповнолітніх, чи не відбувалися правопорушення за місцем роботи

чи навчання, про які адміністрація не повідомила органи влади, тощо).

Якщо йдеться про підлітка, який повернувся до місця проживання після відбуття покарання або перебування у виховній установі спеціального типу, з'ясовується, чи було вжито передбачених законом заходів щодо влаштування та організації нагляду за його поведінкою.

Д. Характер, звички, схильності підлітка (чи легко підпадає під чужий вплив, чи запальний, грубий, схильний до брехні тощо).

Е. Дозвілля підлітка: як і де проводить вільний час, чим захоплюється, які книги та фільми йому подобаються; чи вживає спиртні напої або наркотики (як часто, на які гроші і від кого купує, як давно і хто навчив його вживати спиртні напої або наркотики).

Констатуючи недоліки виховання, необхідно кожного разу з'ясовувати, хто саме за них відповідальний і через які причини вони мали місце (ігнорування майстром завдання виховання молодих робітників або його недовідченість, злісне порушення батьківських обов'язків або об'єктивні труднощі у їх виконанні тощо).

Обов'язково необхідно з'ясувати джерела придбання чи виготовлення зброї та знарядь зламу, якщо вони були використані або хоч і не були використані, але виявлені у підлітка.

З'ясовується, чи не було специфічно дитячих мотивів скоєння кримінального правопорушення (наприклад, крадіжка деталей для моделювання, викрадення машини, щоб похвалитися перед товаришами тощо).

У разі повторного скоєння підлітком кримінального правопорушення мають бути спеціально досліджені причини рецидиву. Обов'язково з'ясовується також, чи немає інших підлітків, які потрапили під шкідливий вплив підозрюваного чи не перебувають вони під дією аналогічних причин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення даним підлітком.

Закон зобов'язує у кожній справі неповнолітнього з'ясувати можливість підбурювання та інших форм співучасті з боку дорослих. Тому по кожному кримінальному провадженню обов'язково слідчим (детективом) має висуватися вказана версія. Крім того, слід пам'ятати, що крім підбурювання дорослий може виступити організатором або посібником. Аналіз судової практики вказує також на важливість дослідження таких обставин, як: чи не мало місце з боку дорослих (у тому числі батьків) заздалегідь необіцяне приховування, недонесення, придбання у підлітка майна, здобутого злочинним шляхом, залу-

чення неповнолітніх у жебрацтво, проституцію, пияцтво. Також можуть бути виявлені факти недбалого зберігання зброї, які створили умови для використання її підлітком.

Наведений вище перелік специфічних питань, що підлягають встановленню, не є вичерпним та має використовуватись при плануванні з урахуванням конкретних обставин справи. Наприклад, у провадженнях про статеві кримінальні правопорушення неповнолітніх детально досліджується питання про те, чи не мало місце розбещення підлітка іншими особами (підбурювання, ознайомлення з порнографічною літературою та відеозаписами, цинічні дії у присутності підлітка тощо). При скоєнні групового правопорушення ми рекомендуємо вивчити процес формування злочинної групи, з'ясувати причини, через які він був своєчасно припинений; обставини приєднання до групи та конкретна роль кожного її учасника у підготовці, скоєнні та приховуванні кримінального правопорушення тощо.

Також поглибленого дослідження у справах неповнолітніх вимагає питання щодо поведінки дитини після вчинення кримінального правопорушення та ставлення до скоєного. Від цього, як і від з'ясування мотивації дії, часом залежить рішення про застосування примусових заходів виховного характеру замість кримінального покарання.

До істотних обставин у справах досліджуваної нами категорії належать факти, що вказують на відставання вікового розвитку від норми властивої даному віку. Стаття 486 КПК України розглядає наявність значного відставання від нормального вікового розвитку як обставину, що пом'якшує відповідальність, а в деяких випадках (якщо буде встановлено, що підліток не міг повністю усвідомлювати значення своїх дій) – і як підставу для заміни кримінальної відповідальності виховними заходами.

При цьому йдеться:

- про відставання вікового розвитку, яке не пов'язане із психічним захворюванням. Якщо йдеться про психічне захворювання, то питання про осудність вирішується за загальними правилами кримінального судочинства;
- не про всяке, а лише про значне відставання за запасом знань та уявлень, розвитку інтелекту, емоційно-вольової сфери тощо.

Ми вважаємо, що немає необхідності відносити до причин скоєння кримінального правопорушення наявність факту поганого навчання, повторне проходження курсу навчання (т.б. «залишення на другий рік») та інше, якщо ці моменти відповідають загаль-

ній характеристиці поведінки неповнолітнього і пояснюються негативними поглядами і звичками, що склалися у нього. Інша справа, якщо судово-слідчим шляхом буде отримано дані, що вказують на тривалу хворобу підлітка, яка відірвала його на кілька років від занять; на нездатність до засвоєння матеріалу вже у початкових групах закладу освіти; на тяжіння до кола занять та інтересів, властивих підліткам набагато молодшого віку, тощо. Певне значення може мати встановлення і того факту, що у підлітка є прізвисько, яке принизливо оцінює його розумові здібності.

При отриманні таких даних необхідно призначити судово-психологічну експертизу.

Деякі специфічні моменти пов'язані з колом обставин, які стосуються місця, часу, способу скоєння кримінального правопорушення.

Зокрема, якщо кримінальне правопорушення вчинено у житловому приміщенні, шляхом допиту неповнолітнього з'ясовується, з чийого дозволу та з якого приводу підлітки зібралися в ньому; якщо правопорушення скоєно у підвалі, на горищі, біля будівництва, в сараї – з'ясовується, хто з підлітків і коли виявив це приміщення, чи збиралися вони там раніше і для яких цілей.

На нашу думку, суттєве значення має максимально точно встановлення часу скоєння правопорушення (до хвилин, якщо це можливо). Час перебування підлітків удома, у закладі освіти, на роботі, у кіно зазвичай відомий батькам, педагогам та іншим особам, і зокрема час приходу додому та виходу з дому. Точні дані про час кримінального правопорушення допоможуть з огляду на цей момент перевірити можливу версію про алібі. Важливо простежити попередні дії підозрюваних за кілька годин про події, з'ясувати, коли і навіщо вони опинилися в тому чи іншому місці, з ким і у зв'язку з чим зустрічалися, коли і навіщо опинилися на місці події, що робили там.

З'ясування питання про дії підлітків, що передували вчиненому кримінальному правопорушенню, доцільно не лише для перевірки версії про алібі, але й для встановлення індивідуальної ролі кожного їх, так само як і перевірки факту відсутності чи наявності виниклого умислу. У справах неповнолітніх досить поширеними є випадки, коли деякі учасники події вчиняють дії, що виходять за межі первісного умислу, а також коли настають наслідки, які заздалегідь не планувалися неповнолітніми злочинцями. Тому повинні бути обов'язково зібрані дані, що свідчать про наявність або відсутності умислу (або

необережної форми вини) в частині заподіяння смерті, тяжких тілесних ушкоджень тощо; одного факту наявності цих наслідків недостатньо для їх інкримінації підлітку. Потрібно з'ясувати, коли заподіяно травму, чи пов'язано заподіяння травми з подоланням опору потерпілого, у яку область тіла наносилося ушкодження і яким знаряддям тощо.

Для кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми, особливо групових, характерне вчинення їх «серіями» у тому випадку, якщо перше правопорушення не вдалося розкрити.

У зв'язку з цим детально вивчається час дозвілля підозрюваних у попередні дні, їх зв'язки з іншими підлітками, дорослими (особливо з-поміж осіб, які перебувають під наглядом або на обліку органів поліції). Одночасно за допомогою органів Національної поліції та громадськості проводиться робота із з'ясування, чи не вчинені у цій місцевості інші кримінальні правопорушення, подібні до розслідуваного за характером злочинця, їх прикметами, району скоєння, але нерозкритими.

Вважаємо, що при розслідуванні групових кримінальних правопорушень слід також мати на увазі, що в силу тяжіння підлітків до спільного проведення часу з деякими особами, які знайомі зі злочинцями, підлітки можуть опинитися на місці події або поблизу нього, але не брати жодної участі ні в скоєнні, ні в підготовці, ні в прихованні кримінального правопорушення.

Та обставина, що потерпілі вважали, ніби підлітки, що знаходяться поблизу місця події, – співучасники злочинців – або останні звали когось на допомогу, само по собі замало для висновку про винність цих підлітків. Необхідно з'ясувати, у зв'язку з чим опинився і що саме робив на місці події кожен потенційний учасник події.

На нашу думку, одним із найважчих завдань у справах про групові кримінальні правопорушення є також індивідуалізація ролі кожного неповнолітнього, який дійсно брав участь у правопорушенні. Це необхідно як для індивідуалізації відповідальності, так й для вирішення деяких питань щодо подальшої тактики слідства (наприклад, визначення порядку допитів). Зокрема, необхідно з'ясувати, хто з підлітків (дорослих) був ініціатором правопорушення, хто діяв з особливою активністю, завзятістю, цинізмом, а хто брав у правопорушенні другорядну участь. Важливо також з'ясувати – у випадках, коли встановлено, що деякі підлітки взяли участь у кримінальному правопорушенні під впливом примусу з боку осіб, які очолювали групу, –

характер цього примусу. Якщо йдеться про загрозу вбивством, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, то з урахуванням вікових особливостей підлітка цей момент може бути пом'якшувальною провину обставиною.

Істотні особливості має коло питань, що підлягають встановленню у справах неповнолітніх, та у зв'язку з іншими обставинами, які впливають на ступінь відповідальності.

У переважній більшості справ неповнолітні підозрювані повністю або частково зрештою визнають свою провину. Не можна, однак, погодитися з практикою деяких слідчих (детективів), які тлумачать сам цей факт як обставину, що пом'якшує провину. Таким є не просто визнання своєї провини, а щире каяття чи з'явлення із зізнанням, а також активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення (пункт 1 частини 1 статті 66 Кримінального кодексу України – далі КК України) [8]. У зв'язку з цим вважаємо, що необхідно з'ясувати та в подальшому відображати в обвинувальному акті, чи надав неповнолітній підозрюваний (обвинувачений) реальну допомогу дізнанню та слідству у встановленні ще невідомих епізодів та співучасників чи обмежився визнанням обставин, уже достовірно встановлених; чи визнав провину з власної ініціативи (під впливом каяття) чи під тиском доказів.

Закон вказує, що вчинення кримінального правопорушення у стані алкогольного сп'яніння є обставиною, яка обтяжує покарання (стаття 67 КК України), але залежно від характеру кримінального правопорушення ця обставина може бути і не визнаною такою. У справах неповнолітніх останній висновок, як видається, може бути зроблений в залежності від причини сп'яніння (наприклад, якщо підліток був втягнутий у вживання спиртних напоїв дорослими або старшими особами; або вживав спиртні напої під психологічним примусом чи загрозою у разі відмови отримати тілесні ушкодження; якщо участь у випивці була результатом наслідування іншим або коли підліток не стикався раніше з наслідками вживання напоїв певного виду).

На нашу думку, суттєвим недоліком розслідування багатьох проваджень про кримінальні правопорушення неповнолітніх є те, що слідство розгортається навколо тих осіб, які є безпосередніми учасниками правопорушення. Тим часом для підлітків характерне широке коло контактів, особливо з однолітками. Тому вважаємо, що одним із завдань слідства має бути з'ясування та встановлення хоча б найближчих зв'язків неповнолітніх підозрюваних. Останнє надасть змогу перевірити можливу причетність

цих осіб до кримінального правопорушення, а також встановити все коло підлітків, які перебували у «зоні» тих самих шкідливих впливів.

Специфіка особистості неповнолітніх підозрюваних, мотиви їх дій, причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, визначають не тільки коло питань, що підлягають з'ясуванню у справах цієї категорії, а й особливості планування питань по взаємодії слідчих (детективів) та органів дізнання.

Зокрема, вважаємо обов'язковим:

- висувати версію про дорослих підбурювачів. Якщо підліток, про якого йдеться, у первинних матеріалах провадження не досяг віку кримінальної відповідальності, кримінальне провадження (справа), разом із тим, все одно має розпочинатися (відкриватися), тим паче, коли характер суспільно небезпечної дії, спосіб проникнення, усунення перешкод, відбір та кількість викраденого майна та інші обставини крадіжки є такими, що втілюють у життя версію про наявність старших учасників;

- висувати версію про наявність попередніх кримінальних правопорушень, скоєних цим самим підлітком чи цією групою підлітків;

- у разі вчинення кримінального правопорушення у нетверезому стані, а також коли встановлено у злочинній групі постійне місце збору, перевіряти версії про залучення неповнолітніх до пияцтва та відвідування притонів;

- спеціально планувати слідчі (розшукові) дії та питання, спрямовані на з'ясування обставин формування груп та конкретного кримінального протиправного наміру, роль кожного учасника, мотиву, яким керувався кожен учасник. Так, нами внаслідок практичної діяльності у правоохоронних органах України встановлено, що для значної частини групових кримінальних правопорушень неповнолітніх характерною є швидкоплинність з моменту виникнення умислу до моменту його реалізації, здійснення дій щодо реалізації протиправного наміру «скопом», без диференціації ролей [11]. У результаті цього в багатьох кримінальних провадженнях (справах) постанови про оголошення підозри стандартизуються. Разом з тим, аналіз попередніх відносин та подальшої поведінки учасників кримінального правопорушення, як правило, дозволяє виділити організаторів правопорушення, його активних та другорядних учасників;

- з урахуванням вікових особливостей підлітків спеціально розглядається питання про черговість судово-слідчих дій для того,

щоб звести до мінімуму небезпеку активних учасників правопорушення. А також питання про запобігання «витіканню» відомостей, поширення яких небажане для слідства.

Відповідно до статті 494 КПК України, якщо неповнолітній брав участь у скоєнні кримінального правопорушення разом із дорослим, справа про нього має бути по можливості виділена в окреме провадження, крім випадків, коли це суттєво перешкоджатиме всебічності, повноті та об'єктивності розслідування. Тому вважаємо, що у плані проведення слідчих (розшукових) дій у такій справі (провадженні) слід передбачити першочергове виявлення обставин, що характеризують зміст кримінальної протиправної діяльності неповнолітніх підозрюваних.

Стаття 492 КПК України орієнтує на особливу обережність під час вирішення питань щодо затримання та тримання під вартою неповнолітнього. У свою чергу вважаємо, що було б неправильно відмова від застосування цих заходів до підлітка лише через причину неповноліття підозрюваного. Оцінка даних про вік не повинна відриватися від оцінки вчиненого та особи неповнолітнього. У зв'язку з цим планується з'ясування таких обставин, як ступінь завзятості, зухвалості та агресивності кримінально протиправних дій даного підлітка, наявність прихованої зброї, характер поведінки після вчинення правопорушення, наявність чи відсутність спроб перешкодити слідству, міцних зв'язків із злочинним середовищем, спроб втечі з дому та ін. На нашу думку, зазначені обставини дозволяють чітко встановити наскільки реальна вірогідність небезпеки, що неповнолітній підозрюваний сховається чи заважатиме встановленню істини, або спробує продовжити свою кримінальну протиправну діяльність.

Якщо виявилось необхідним затримання підлітка або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, вважаємо, що в клопотанні до суду треба вказати, що підлітка необхідно утримувати окремо від дорослих. Затримання (арешт) доцільно за загальним правилом здійснити вдень; доцільно також провести бесіду з підлітком щодо змісту запобіжного заходу, який застосовується до нього, наголосити про підстави його застосування, роз'яснити права та обов'язки заарештованого, а також щодо можливих процесуальних «варіантів» подальшого закінчення кримінального провадження. У той же час вважаємо абсолютно неприпустимим обіцяти зміну запобіжного заходу залежно від характеру показань неповнолітнього. Неприпустимо відкладати на

тривалий час допит неповнолітнього затриманого чи взятого під варту; не можна також допускати тривалих перерв між подальшими слідчими (розшуковими) діями, які вимагають його участі. При цьому законні представники в обов'язковому порядку повідомляються про затримання (ув'язнення) підлітка та місце його перебування.

Вважаємо, що таке повідомлення необхідне і при скасуванні (зміні) запобіжного заходу. Про подальше скасування запобіжного заходу у зв'язку з закриттям кримінального провадження (справи) за статтею 284 КПК України доцільно повідомити також голову комісії у справах неповнолітніх для того, щоб він міг у разі потреби прийняти рішення про тимчасове поміщення підлітка до приймальника-розподільника для дітей [12] до розгляду справи комісією.

Висновки. Як висновок до статті зазначимо, що наявність процесуально-правової

специфіки розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми, вимагають від слідчих (судових) та експертних органів вдосконалення вже існуючих та розроблення нових криміналістичних прийомів та психолого-педагогічних, правових методів проведення слідчих (розшукових) дій, направлених на отримання, збирання та дослідження доказової бази, з метою якісного та ефективного виконання завдань кримінального провадження та дотримання міжнародних засад реалізації прав дитини.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової, судово-експертної та психолого-педагогічної діяльності вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література:

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 03.03.2025).
2. Декларації прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1959 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2025).
3. Женевській декларації прав дитини 1924 року. Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/?news=zhenevska-deklaratsiya-prav-dytyny-2024>. (дата звернення: 03.03.2025).
4. Загальна Декларація прав людини – Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: <http://www.un.org> (дата звернення: 01.03.2025).
5. Конвенція про права дитини. Редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.01.91 (редакція станом на 03.03.2025). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2025).
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141 (редакція станом на 01.01.2020). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2025).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9–10, № 11–12, № 13 ст. 88. (редакція станом на 26.12.2024). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2025).
8. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25–26, ст. 131. (редакція станом на 01.02.2025). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2025).
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2025).
10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2025).
11. Осмолян В. А. Прийоми допиту свідків (потерпілих) як фундаментальна дефініція формування показів у кримінальних провадженнях. *«Наукові праці МАУП. Серія: Юридичні науки»*. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. Вип. 4 (72). С.28–32.
12. Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України. Наказ МВС України від 03.07.2017 № 560. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2025).